

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TECDİT

-Meşrûiyeti, Alanları ve Şartları*

Müferrih b. Süleyman b. Abdullah el-Kûsî**
Nuh SAVAŞ, İdris TÜRK, Ali KARATAŞ***

Özet

Müslüman olan ve olmayan birçok düşünür ve araştırmacının özellikle önem vermesinden dolayı, bugün “İslam düşüncesi” özel bir konuma sahiptir. Tecdit konusu da İslam düşüncesinde muasır araştırmacıların gayretlerini yansıtan önemli kültürel ve fikrî tartışma alanlarından birisini temsil eder. Bu alanlarda kitaplar yazılmakta, sempozyum ve bilimsel kongreler düzenlenmektedir. Bu araştırma öncelikle “tecdit” ve “İslam düşüncesi” kavramlarını doğru bir şekilde tanımlayarak sınırlarını belirlemek, İslam düşüncesinde tecditin meşruiyeti ve günümüzdeki gerekliliğini açıklamak ve yapılmak istenen tecdit alanlarını ve dini esaslarını ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Ayrıca bu makalede, İslâm kurallarının, zamanın gerektirdikleri ve çağın şartları ile uyuşan İslâm düşüncesinin gücü üzerinde ışığı yansıtmada ve aydınlatıcı ve dengeli bir görüş ve yenilik vadeden bir yapıya doğru ümmeti götürmede, tecditin rolünü ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tecdit, İslâm Düşüncesi, Kur’ân, Sünnet

Renewal in Islamic Thought Its Legitimacy, Fields and Rules

Abstract

Today, Islamic thought has a special status. Because many Muslim or non-Muslim thinkers and researchers consider important it. As for renewal (tecdit), it represents one of the important cultural and intellectual fields that reflect efforts of the contemporary researchers in Islamic thought. In this field, books are published, lectures are given and symposiums are arranged. This article firstly is written to define renewal and Islamic thought and to determine their boundaries; to explain renewal’s legitimacy and necessity in Islamic thought at the present time and to introduce the fields and religious basics of renewal. Islamic rules lead Islamic society to a course that promises enlightening and balanced idea. This article also aims what renewal take part with regard this topic.

Key Words: Renewal, Islamic Thought, Quran, Sunnah,

* Bu makale “Tecditü’l-Fikri’l-İslâmî: Meşrûiyetühû, Mecâlâtühû ve Davâbitühû” başlığı ile *el-Ulûmi’l-Mecelle Dergisi*’nin 2010 (1431) yılı 15. sayısında (ss. 279-308) yayımlanmıştır.

** Dr., İmam Muhammed b. Suûdi’l-İslâmî Üniversitesi Şeriat (İlahiyat) Fakültesi, Riyâd-Suûdi Arabistan

*** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

Önsöz

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. Salat ve selam, nebilerin ve resullerin en şereflişi Hz. Muhammed'in (s.a.v.), ailesinin ve tüm ashabının üzerine olsun.

Düşünmek, insanın canlı, cansız ve bitkilerden oluşan diğer mahlûkattan ayrıldığı en önemli özelliklerinden biri kabul edilir. İnsanın mahlûkat üzerindeki üstünlüğü, düşünme yetisi ile olur. Mahlûkatın insana âmâde kılınmasının sebebi insanın, kulluğunu Allah'a has kılması içindir. İnsanın yaratılması ve bu evrende var edilmesinin gayesi de budur. İslam düşüncesi, İslam medeniyetinin parladığı dönemlerde, beşeriyete ufuk açıcı konumdaydı ve muhtelif asırlardaki medeniyetler ve kültürlerle iletişim halindeydi. İslam ümmeti, kendisini kasıp kavuran en karanlık şartlarda bile temel yöntemini ve sağlam tasavvurunu korumaya muktedir ve kaybolup gitmeye karşı dirençliydi. Bu, İslam düşüncesinin, Allah'ın kitabı ve Rasûlünün (s.a.v.) sünnetinden kaynaklanmasından dolayıdır. Şüphesiz ki İslam ümmeti, İslam'dan kaynaklanan yenilikçi Allah vergisi İslam düşüncesi ile birçok dünya medeniyeti arasında –çeşitli insan etkinlikleri alanında dengeli, adil, aydınlatıcı ve doğru bir medeniyet olarak kabul edilen- büyük bir medeniyet inşa etmiştir. Bunu yaparken de İslâmî sabite ve değerlere bağlı kalmış, zamanın gerekliliklerine ve çağın şartlarına uyum sağlamıştır. İslam düşüncesi, İslam tarihi boyunca aslını koruma ve yenilenme özelliklerinden faydalanmaya devam etmiştir.

Tecdit konusu da İslam düşüncesinde muasır araştırmacıların gayretlerini yansıtan önemli kültürel fikri tartışma alanlarından birisini temsil eder. Bu alanlarda kitaplar yazılmakta, sempozyum ve bilimsel kongreler düzenlenmektedir. Bu makale aşağıdaki hususları ortaya koyma noktasında -İslam düşüncesi konusunda uzman olan akademisyenlerden biri sıfatıyla- benim mütevâzî bir katkıdır:

Öncelikle, tecdit ve İslam düşüncesi kavramlarının her birisini tanımlayarak sınırlarını belirleyeceğim. İkinci olarak, İslam düşüncesinde tecditin meşrûiyetini ve günümüzdeki gerekliliğini açıklayacağım. Üçüncü olarak, hangi alanlarda tecdite ihtiyaç duyulduğunu ve şer'î kurallarını ortaya koyacağım. Gayemiz, İslam esaslarıyla temellendirilmiş İslam düşüncesinin, çağın olaylarını ve yenilikleri takip edebilme gücüne/kabiliyetine ışık tutmasına ve İslam ümmetini sürekli üreten, dengeli ve aydınlık

bir bakışa sahip, umut vadeden bir gelecek inşa etmeye doğru sevk etme konusunda katkıda bulunmaktadır. Araştırmayı önsöz, giriş, üç bölüm ve sonuç olmak üzere dört kısma ayırdım. Önsöz; araştırmada ele alınan konunun önemi, amaçları, planı ve yöntemi ile ilgili açıklamaları kapsamaktadır. Giriş, “tecdit” ve “İslam düşüncesi” kavramlarının içeriği ile ilgili tanımları ele alır. Birinci bölümde İslam düşüncesinde tecditin meşrûiyeti, ikinci bölümde alanları ve üçüncü bölümde kuralları ele alınmış, sonuçta da araştırmada ulaşılan en bariz ilmi neticeler ortaya konmuştur.

Tabiatı itibarıyla bir araştırma, birden fazla yöntem takip etmeyi gerektirir. Takip edilen usullerin en barizi de konunun aslına inme ve derinlemesine bir analizdir. Özellikle tecdit ve İslam düşüncesi kavramlarından her birinin anlamını belirlemek, tecdite yönelik ihtiyacı beyan etmek ve aynı şekilde İslam düşüncesinde tecditin meşrûiyetini, alanlarını ve kurallarını açıklamak bunlardandır.

Makalede isnat, alıntı ve nakletme hususunda ilmi güvenilirliğe sadık kalmaya özen gösterdik. Kur’ân ayetlerini ve ayetlerin hangi surede geçtiğini yazmaya ve nebevî hadislerin tahricine dikkat ettik. Ayrıca Arapça yazım kurallarına ve noktalama işaretlerine uymaya çalıştık. İstifade ettiğimiz eserleri de kaynakçada zikrettik. Bu çalışma ile Allah’ın bizi başarıya ve doğru yola ulaştırmasını temenni ederim.

Giriş

Araştırmaya ve araştırmanın konularına geçmeden önce araştırmanın amacını anlamak, çerçevesini ve sınırlarını belirlemek için araştırmada konu edilen temel kavramların tanımını yapmanın önemli olduğu hususunda şüphe yoktur. Araştırmada açıklanması gereken iki temel kavram vardır. Bunlar, tecdit ve İslam düşüncesi’dir.

1. Tecdit Kavramı

Lügatte tecdit, bir şeyi yeni olarak ortaya koymaktır. Cedîd ise yıpranma ve eskimenin zıddıdır. “Cedde es-sevbü ve’ş-şey’ü yeciddü” (elbise yenilendi ve şey yenilenir) şeklinde ifade edilen cümlede yenilenme anlamı vardır. Kelimenin çekim şekli “ecdedhû, cededehû ve “istecedehû” şeklindedir. Yani yeniye dönüştürdü anlamına gelmektedir.¹ Tecditin terim anlamını da eski ve yeni âlimler ve araştırmacılar tarif etmeye çalıştılar. Mesela Alkâmî’ye göre tecdit Kitap, sünnet ve bu ikisinin gereği

¹ Bkz. İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “c-d-d” maddesi.

olarak ortaya çıkan uygulamalardan unutulmuş olanlarının canlandırılmasıdır.² Muhammed Şemsü'l-Hakk Âbâdî, *Avnü'l Ma'bûd* isimli eserinde bu tarifi aynı şekilde vermiştir.³ Mûnâvî bidattan sünneti ayırmak, ilmi artırmak ve ilim ehline yardımcı olmak ve bidat ehlini mahcup düşürmek olarak tanımlamıştır.⁴ Mevdûdî, İslam'ın her türlü cahiliye kalıntılarında temizlenmesi ve sonra da imkân ölçüsünde samimiyetle bunu yaşatmaya çalışmak olarak tarif etmiştir.⁵ Karadâvî de aynı şekilde dini Rasulullah, sahabe ve onlara güzellekle tabî olanların döneminde olduğu şekline döndürme olarak tanımlamıştır.⁶ Yazar Ömer Ubeyd Hasene: "Nassı (Kuran-Sünnet), Müslüman bireye her devirde karşılaşılabilecek problem ve meseleleri vahyin rehberliğiyle halletme yolunu gösterecek biçimde, yeniden ve doğru olarak anlamaktır" şeklinde tanımlar.⁷ Bu tarifleri incelediğimizde şu üç durumun dışına çıkmadığı görülmektedir:

Birincisi silinip giden dinin öğretilerinin canlandırılması, insanlar arasında yaygınlaştırılması ve insanların bunlarla amel etmeye yönlendirilmesidir. İkincisi bidatların ve bidat ehlinin kontrol altına alınması; dinin kendisine yapışan cahiliye kalıntılarında temizlenmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe-i kirâmın dönemindeki aslına döndürülmesidir. Üçüncüsü de şerî hükümlerin yeni çıkan vâkıâ ve durumlara göre değerlendirilmesi ve bu yeni durumların ilahi vahyin yol göstermesine bağlı kalarak çözülmesidir. Buna göre tecdit fikrinden murat sünnetlerinden ve öğretilerinden kaybolanları canlandırmak suretiyle İslam dininin parlaklığını, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirildiği gibi ortaya çıkarmak; bidatlardan ve hurafelerden kendisine bulaşan şeyleri temizlemek; hayatın gerçeklerine ve gerekliliklerine uygun hale getirmek; daha sonra dinin sahilini ortaya çıkarmak ve insanların zihinlerine yerleşen yanlış anlayışları değiştirmektir. Bundan sonra yapılması gereken ise insanların durumlarını ve gidişatlarını dinin gerektirdiği şekilde düzeltmek ve dini, gerçek hayatlarında yaşantıya dökmeye yönlendirmektir.

² Muhammed Abdurraûf el-Mûnâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Kâhire 1938, II, s. 281; Muhammed Şemsü'l-Hakk Âbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, XI, s. 386.

³ Bkz. Âbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XI, s. 391.

⁴ Bkz. Mûnâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, s. 281-282.

⁵ Ebu'l-Al'â el-Mevdûdî, *Mûcizü Tecdîdi'd-Dîn ve İhyâuhû*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1968, s. 25.

⁶ Yusuf el-Kardâvî, *min Ecli Sahvati Râşideti Tüceddidü'd-Dîne ve Tenhadü bi'd-Dîn*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1998, s. 28.

⁷ Ömer Ubeyd Hasene, *el-İctihâd li't-Tecdit Sebîlü'l-Verâseti'l-Hadâriyye*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 20.

2. İslam Düşüncesi Kavramı

Bu kavram, İslam araştırmalarında kullanılmaya başlayan modern terimlerden biridir. “Düşünce” (el-fıkr) ve “İslam” (el-İslam) kelimelerinden oluşur. İslam kelimesinde de iki kelimedenden birincisini diğerine bağlayan “nisbet yâ”sı vardır. Öncelikle bu iki kelimedenden her birini müstakil olarak tanımlayacağım. Sonra da kavramı, terkip olarak ele alacağım.

Fikir, lügatte bir şeyde zihni ve akli harekete geçirmek; *tefek্কür* de düşünmek demektir.⁸ İstilah olarak ise zihni faaliyetlerin tamamı ve zihni aktivitelerin kendisiyle tamamlandığı şeydir.⁹ İslam kelimesi ise lügatte boyun eğmek ve teslim olmak;¹⁰ genel şer‘î istilahta da Allah’ın belirlediği ve tespit ettiği şekli ile Allah’a teslim olma manasına gelmektedir. Şer‘î istilahta da Hz. Peygamber’in yöntemler ve ilkeler olarak getirdiği dindir. Karşılığı, tahrif edilmesinden sonra Yahudilik ve Hristiyanlık olarak bilinen dinler ve sosyalizm gibi beşerî ideolojilerdir.¹¹

el-İslâmiyyü ifadesi nisbet yâ’sının kendisine nisbet edilmesi ile yapılan bir kelimedir. İslâm’a hakiki anlamda intisâb ise onun öğretilerine ve hükümlerine sarılmak ve İslâm’ın ilkelerinin hayata tatbik edilmesiyle olur. Bu durumda İslâm’a nisbet edilenin bir kişi veya davranış olması, durumu değiştirmez.

Nisbet yapılmasında asıl olan *İslâmî* yerine *Müslüman* kelimesinin söylenmesidir. Nitekim İslâm’ın gelişinden modern zamanların başlangıcına kadar uygulama böyle olmuştur. Modern dönemin başından itibaren ise Müslüman ve gayr-i Müslim düşünürlerin geneli daha çok *İslâmî* kelimesini kullanmaktadırlar.¹²

İslâm düşüncesi kavramı ile de burada, Hz. Peygamber’in refik-i a‘lâya intikalinden itibaren Müslümanların İslâm’ı anlamak, sunmak ve ortaya çıkan problemleri İslâm usûlü ve ilkeleri ışığında değerlendirmek için ortaya koydukları akli girişimler ve ilmî çabalar anlaşılmaktadır.¹³ Bir başka deyişle Müslümanların, sahabe

⁸ Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “f-k-r” maddesi.

⁹ *el-Mu‘cemü'l-Felsefi-li-Mecmei'l-Lüğati'l-Arabî*, s. 137.

¹⁰ Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “s-l-m” maddesi.

¹¹ Abdurrahman ez-Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-Müslim, Riyâd 1995, s. 12.

¹² Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 12’den özetle.

¹³ Bkz. Muhammed el-Behî, *el-Fikru'l-İslâmî fi Tadavvurihi*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1981, s. 6; Muhammed Rafet Saîd, *el-Asâletü ve Muâsiratü fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-İlm, Cidde 1983, s. 7.

asrından günümüze kadar Allah, âlem ve insanla ilgili genel kevnî bilgiler hususunda beşeri düşünceden ortaya çıkan İslâm'ın yöntemine uygun ürettikleri her şeydir.¹⁴

Bu iki tariftten, bu araştırmada kastedilen İslâm düşüncesi ile ilgili tanımları belirleyen önemli hususlara ulaşırız. Bunlar; İslâm fikrinin beşerî aklın ürünü olması, Müslümanlardan sadır olan şeylere hasredilmesi, alanının bütün kâinatla ilgili bilgilerde temsil edilen kapsamda olması, döneminin sahabeden başlayıp günümüze kadar uzanması, İslâm kuralları ve İslâm'ın genel usulü ile sınırlanması ve İslâm'ın yöntemi ile kayıtlanmasıdır.

Müstakil bir fikirden doğan ve Kur'an ve sahih sünnette sabit olan İslâm mefhumlarından doğmayan her beşeri fikri İslami bir fikir olarak nitelemek mümkün değildir. Çünkü İslâm düşüncesi sözümüz, İslâm'ın ruhuna uygun olmak anlamına gelir. İslâmî olmadığı halde öyle zannedilen her fikir, mantıklı değildir; ancak onu İslâm'dan kaynaklanmayan genel bir fikir olarak tanımlarız. O, ancak bazen İslâm'a yakın bazen de uzak olan diğer din ve yöntemlerden çıkmıştır.¹⁵

İslâm'da düşünce hareketi tarihine bakan kimse, her asırda Müslümanları Kur'an'a ve sünnete yönelmiş; ondan anladıklarını almış ve bilmediklerini de öğrenmiş olarak bulur. Mefhumlar farklılaştığı, akıllar birbirine zıtlaştığı ve gayretler yükselip alçaldığı müddetçe, asırlar boyunca İslâm'a mensup fikirlerden büyük bir mahsul bulunur. Bu mahsuller, sahih olmak kaydıyla Kitap ve sünnete dair fikri ve kültürel görüşleri ihtiva eder. Bunun dışındakiler ise bu kapsamda değildir; ancak o; bidatlerden, iç tahriflerden ve harici etkilerden ibarettir. Kitap ve sünnetle yıkanmış, İslâm kisvesine bürünerek sonradan ortaya çıkmış yönelimlerdir. Bunlar, İslâm'a karşı çıkar ve İslâm'ın ilkelerini nakzederler. Bu sebeple İslâm düşüncesinin İslâm kurallarıyla uyumlu, İslâm'ın genel şer'î ve akide usullerine bağlı bir fikir olduğunu vurgulamak gerekir. Zira ortaya çıkan bir fikir, İslâm'ın sınır ve usûllerinden uzaklaştığında veya bağlılığı azaldığında, onu İslâmî olarak vasıflandırma durumu da zayıflar.

¹⁴ Bkz. Muhsin Abdu'l-Hamîd, *el-Mezhebü'l-İslâmî ve't-Teğyîru'l-Hadârî*, Katar Devleti'nin Kitâbü'l-Ümme serisinin altıncı kitabı içinde, s. 21; Muhsin Abdu'l-Hamîd, *Tecditü'l-Fikri'l-İslâmî*, Dârü's-Sahve, Kâhire 1985, s. 18.

¹⁵ Muhsin Abdu'l-Hamîd, *Tecditü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 18'den özetle.

I. İslâm Düşüncesinde Tecdîdin Meşrûiyeti

İslâm düşüncesinde tecdit, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinlerini yenileyecek bir müceddid gönderir*"¹⁶ hadisine dayanır. Bu –ister davet eden isterse icabet eden olsun- İslâm dininin ve ondan çıkan düşüncenin dinamizmini garanti altına almak ve her zaman ve mekânda yetkinliğini sürdürmek maksadıyla tecditin, ümmet için İslâmî bir yol olduğu anlamına gelir. İslâm âlimlerinin ve düşünürlerinin tecditten anladığı, kitaplarında yazdıkları ve hükümlerinde ve duruşlarında pratiğe döktükleri şey budur. Bazı meşrû yenilikler ve çeşitleri şunlardır:

Fıkhî İctihâd: Bu; fakihin, Kitap ve sünnette yahut her ikisinde sabit olan delillerinden ferî-şerî hükümleri istinbât etmek için himmet ve gayretini araştırmaya ve aklını çalıştırmaya hasretmesidir.¹⁷

İctihâd, insanın pratik hayatındaki bir yeniliktir. Genel itibariyle yenilik ise bu yönün yanı sıra (fikhi yenilik) insan hayatının fikrî ve rûhî yönlerini de içine alır. Bunlar ilimde iman ve amel adı altında ifade edilir. İctihâd, Muhammed İkbâl'in¹⁸ de dediği gibi, İslâm'ın inşası ve hükümlerinin yenilenmesinde hareketin ve dinamizmin kaynağı kabul edilir.¹⁹ Şüphesiz ki bu ilkenin, İslâm'ın ilk dönemlerinde örneği olmayan meselelerin uygun bir şekilde çözümünü bulmada ve fıkhî araştırmaları canlandırmada büyük bir etkisi vardır.

Kur'ân-ı Kerîm, ictihâdın önemine ve dini anlama ve yorumlamanın zaruretine işaret etmiştir. Bu hususta Allah Teâlâ "*İnsanların hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi. Ama her kabileden bir cemâatin dini iyice öğrenmeleri ve dönüp kavimlerine geldiklerinde, sakınmaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez*

¹⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, el-Melâhim, No, 4291, IV, s. 109; Hâkim, *el-Müstedrek*, el-Fiten ve'l-Melâhim, No, 8592, IV, s. 567-568; Sahâvî ve Albânî, bu hadisin senedinin sahih, ravîlerinin de sika olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. Muhammed es-Sahâvî, *el-Makâsîdü'l-Hasene*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1956, s. 203 ve Muhammed Nasîru'd-Dîn el-Albânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1995, No, 599, II, s. 148.

¹⁷ Bkz. İbn Kudâme, *Ravzatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Menâzır*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1990, II, s. 401; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, thk. Sâmî el-Eserî, Matbaatü Mustafâ Albânî el-Halebî, Kâhire 1937, s. 1025-1027; Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire ty., s. 244.

¹⁸ Bkz. Muhammed İkbâl, *Tecditü'l-Fikri'd-Dîniyyi fi'l-İslâm*, Arapça'ya tercüme eden Abbâs Mahmûd el-Akkâd, Telif ve Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme, Kâhire 1968, s. 124, 168, 170.

¹⁸ Tevbe 6/122.

¹⁸ Nisâ 4/83.

¹⁸ Haşr 59/2.

miydi? ”²⁰ ve “Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Hâlbuki onu Elçi'ye ve aralarında buyruk sâhiplerine götürselerdi, işin içyüzünü araştırıp çıkarırlar, onun ne olduğunu (haber taşıdığı anlamı) bilirlerdi. Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, birçok işinizde şeytana uyardınız.”²¹ şeklinde buyurmuştur. Ayrıca “Ey akıl sâhipleri ibret alın!”²² ayeti ile de Allah tecditi meşru kılmıştır.

Tecdit, Kur'ân'da ve sünnette inceleme ve araştırmanın devam etmesi; her zaman ve mekânda yenilik ve değişiklikler karşısında nassların gücünü kanıtlamak içindir. İcmâ, kıyas, istishâb ve benzerleri, bir mevhibe olan yasama faaliyetini ve zenginliğini tekit etme ve zaman boyunca ortaya çıkan meselelerde, mevcut şerî kurallara uygun olması için dinamizmi sağlayacak yeniliği tekit etmenin yollarıdır.

Müslüman için, yaşadığı hayatta karşılaştığı her bir iş yeni bir durumdur. Nasslar sınırlı, olaylar ise sınırsızdır. Her asır ve zamanın kendine göre durumları ve problemleri vardır. Bu sebeple, yeni ortaya çıkan olaylar ve durumlar için bu naslardan şerî hükümler çıkarmak gerekir. Bu, teşri ve kanun koyma hususunda nassların görevini yerine getirmesinde şeriatın devamlılığını sağlar.

İmâm Şafii şöyle der: “Allah'ın dinine tâbi her bir kimsenin başına gelen bir felakette, bu felaketin çözümü için Allah'ın Kitabında mutlaka bir işaret vardır.”²³ O, bir başka konuda da şöyle söyler: “Müslümanın başına gelen her belada bir çözüm veya Hakk'a götürecek bir işaret vardır. Kendisiyle ilgili bir hüküm varsa ona tabi olması gerekir. Kendisiyle ilgili bir hüküm olmadığında ise ictihâdla Hakk'a götürecek bir işaret aramalıdır.”²⁴

Her asırda kendisine has hüküm koymayı gerektirici ani olaylar ortaya çıkabilir. Hatta Kur'ân ve nebevî sünnetin tarihinde de bilindiği üzere, Kur'ân ve sünnetteki nassların birçoğu, Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap niteliğinde gelmiştir. Her asırda, gelişmekte olan insan hayatında, meseleleri dini ölçülere göre çözen, müçtehitlere ve Müslüman düşünürlerle başvurmayı zorunlu kılan problemler

²³ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Mahmûd Şâkir, Matbaatü Mustafa Albânî el-Halebî, Kâhire 1358, s. 20.

²⁴ İmâm Şafii, *er-Risâle*, s. 477.

bulunur. Böylece ictihâd, hayatın gelişmesi ve genişlemesine paralel olarak daha büyük alanlara teşmil edilmesi için, dinî hükümlerin alanını genişletir.

İmâm Şâtîbî bu konuda şu izahı yapar: “Olaylar sınırlandırılmaz. Bu sebeple sınırlı delillerin altına alınması doğru olmaz. Böylece kıyas ve diğer yollarla ictihâd kapısının açılmasına ihtiyaç duyulur. Bunun için hakkında hüküm vermeye delil olmayan ve öncekilerin içtihat etmediği olayların olması gerekir. Bu durumda insanlar ya hevâsına terk edilir veya şerî bir içtihat olmaksızın bakılır ki bu da hevâya tabi olmaktır. Bu durum zorunlu olarak sorumluluğu ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bu da güç yetirilemeyecek şeyleri yüklenmeye götürür. Öyleyse ictihat yapmak gerekir. Zira vakıalar zamana göre sınırlandırılmaz.”²⁵

Nitekim dinin öğretilerinin yok olması, bidatın yayılması, fesat dairesinin genişlemesi ve Hak yönteminden sapma Müslümanların zamanla ilahi vahyin kaynağından uzaklaşması sebebiyledir. Tüm bunlar mücedditlerin gönderilmesine ve İslâm’ı Allah’ın indirdiği hal üzere anlatmaya ve tanıtmaya çalışan fakihlerin ve seçkin Müslüman mütefekkirlerin ortaya çıkmasına olan aşırı ihtiyacı teyit eder. Bu fakih ve düşünürler, İslâm’a sokulan unsurları ve her türlü şaibeyi temizlemeye çalışırlar ve İslâm’ın öğretilerinden ve hükümlerinden kaybolmuş olanları canlandırırlar.

Tecdit; Müslüman toplumun kültürel çevresinden, fikrinden ve kişiliğinden taviz vermeden ve diğer milletlerin kültürü, gidişatları ve kanunları içinde asimile olmadan, yeni problemlerle yüzleşme, çağdaşlaşma ve engellemeye karşı İslâm düşüncesinin gücünü gösteren en bariz delillerdendir.

Ayrıca tecdit, muhtelif çevrelerde ve asırlarda ortaya çıkan hızlı gelişmenin gerekliliklerine cevap verme noktasında tabîî bir hareketi temsil ettiği gibi, düşünme ve durağanlık arasını ayıran müessir bir etken ve düşünceyi taklit bağlarından kurtaran bir alamettir. İslâm düşüncesi uzun tarihi boyunca, maruz kaldığı problemlerin karşısında aciz kalmamış; bilakis bize uygun şer’î çözümlerden büyük bir birikim bırakmıştır. Âlimlerin ve düşünürlerin çeşitli tecdit alanlarında muhtelif payları vardır. Onların eserleri, yaşadıkları dönemlerde etkiliydi. İslâm’ın genel yapısındaki fikrî, siyasî,

²⁵ Ebû İshâk İbrahim eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Kâhire 1975, IV, s. 104.

iktisadî ve toplumsal görevleri yerine getirdikleri için, bu katkılarıyla İslâm medeniyetinin temel taşlarından birini oluşturuyordu.

II. İslâm Düşüncesinde Tecditin Alanları

Tecdit konusunu araştıran âlimler aşağıda belirtildiği şekilde, tecditin çeşitli alanlarından bahsetmişlerdir: Bir âlim fıkhıta, diğeri akidede, üçüncüsü davet ve kültürde, dördüncüsü eğitim ve toplumsal ıslah konusunda, beşincisi ekonomi ve siyasette vb. alanlarda tecdit yapabilir. Dinin tamamında ve ümmeti ilgilerinden tüm meselelerde tecditin bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi zordur. Sahâranfevî bunu “Tecdit yapabilecek birçok kimseye dinin her alanında tecdit yapması uygun düşmez” sözüyle ifade etmiştir.²⁶ Bundan dolayı âlimler “Şüphesiz ki Allah bu ümmete her yüzyılın başında dinini yenileyecek bir müceddid gönderir.” hadisindeki ‘men’ edatının sadece bir asırdaki bir müceddide hasredilemeyeceğini, aksine daha fazla müceddit için kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca dînî alanların her birinde veya diğere alanlarda uzman olan kişilerin tecdit ameliyesinde, müşterek bir şekilde hareket etmesi gerektiğini de zikretmişlerdir.²⁷

Müceddidin uzmanlığı ve yaşadığı çevrenin zamanı ve ihtiyacı gibi unsurların her birisinin, müceddidin takip edeceği tecdit yönteminde ve tecdit için yöneldiği alanda etkisinin olduğunda şüphe yoktur. Yine zaman akışı içerisinde tecdite ihtiyaç duyulan alanların en barizlerinin şunlar olacağı muhakkaktır:

1. Akide Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç²⁸

a. Akideyi benzerlerinden ve özellikle gereksiz felsefe, yerilmiş cedel ve kelim ilminin kötü etkilerinden arındırmaktır.

b. Kur’ân ve sünnetten alınması sebebiyle akidenin doğru yöntemini açıklamak ve akidede tartışılan yeni problemleri, Kur’ân ve sünnete uygun olarak tartışmaktır.

c. Her türlü ibadetle tevhide odaklanmaktır ki bu, kıyamet günü kendisi ile kurtuluşa ulaşılacak olan tevhitir. Bu tevhitte Allah, peygamberleri ve kitapları

²⁶ Halil Ahmed es-Sahâranfevî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebi Dâvûd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyyi, Beyrut by., XVII, s. 203.

²⁷ Bkz. Âbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XI, s. 392-393; İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Rasûl*, thk Abdu'l-Kâdir el-Arnâvût, Mektebetü Dâru'l-Beyân ve Mektebetü'l-Halvânî, yy. 1969, XI, s. 320.

²⁸ Konunun tamamı için Bkz. et-Tecdit fî'l-İslâm, Londra, I, s. 44-47; Mervân el-Kaysî, *Meâlimü'l-Hüdâ ilâ Fehmi'l-İslâm*, s. 125-127; Adnân Ümâme, *et-Tecdit fî'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 135-137.

göndermiştir ve özellikle de ulûhiyyetin manasını bilmeyen insanların yaşadığı yerlerde, tevhit sebebiyle peygamberler ve kavimleri arasında husumet olmuştur. Bu insanlar ibadetlerini çeşitli şekillerde şeyhlere, evliyâlara ve sâlih kimselere yöneltmişler; türbe ve kabirlere kutsiyet atfetmişler ve onlara isteyerek ve korkarak sürekli ibadet etmişlerdir.

d. Allah'ın indirdiği şekli ile hükümün gerekliliğine ve işleri her şeyden münezze, tek ve tüm yaratılanlar için hüküm koyucu olan Allah'ın şeriatına havale etmenin –ki bu konuda Hak Teâlâ, “(O) gerçeği anlatır ve O Hakk'ı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.”²⁹ buyurmuştur- zaruretine; fertleri ve toplumu İslâm şeriatına bağlı kalarak eğitmeye, İslâm şeriatının eksiltilmesinden veya İslâm dışındakilerin daha faziletli olduğuna veya onlarla eşit olduğuna veya onlarla hükmetmenin caiz olduğuna inanmaktan sakındırmaya odaklanmak.

e. İslâm ümmetinin bağımsızlık ve ayrıcalığının; akidesi ve şeriatıyla yüceliğinin, kimliğini korumanın ve inkârcıları dost edinip onlara benzemekten sakınmanın zaruri olduğuna odaklanmak.

f. İslâm akidesini, teorik ve pratik açıdan sağlam bir şekilde birbirine bağlamak. Bu; sevgi, tevekkül, inâbe, havf-recâ, zühd, sıdk ve sabır gibi sıdk-ı imandan kaynaklanan ve Allah'a ulaşmanın mertebeleri ve Allah ile olan münasebette ortaya konan davranışlar ölçüsünde tezâhür eden kalbî etkilerin canlandırılması ve harekete geçirilmesi ile olur.

Dinden sapmanın genel olarak iki şekli vardır. Birincisi, kavramlarda ve değerlerde sapma; ikincisi, gidişat ve davranışta sapmadır. Birinci sapma, din hakkında Allah'ın indirdiği ve murâd ettiğine muhalif olarak inanç ve tasavvurların doğmasıdır. İkincisi ise itikadın sahih kalmasına rağmen, gidişat ve davranışın, itikat ve tasavvura muhalif olmasıdır.

Âlimler; akide inhirafını, şüphe hastalığı ve gidişat inhirafını da şehvet hastalığı olarak vasıflandırmışlar ve birincisini diğerine göre daha büyük ve tehlikeli kabul etmişlerdir.³⁰ İbn Kayyım el-Cevzî şöyle der: “Kalbe, durmadan iki hastalık musallat olur. Eğer bunlar kalbe yerleşirse bu, onun ölümü ve helakı olur. Bu iki hastalık, şehvet ve şüphe hastalığıdır ki bu ikisi, Allah'ın şifa verdiği kişiler hariç, mahlûkâtın aslı

²⁹ En'âm, 6/57.

³⁰ Bkz. Adnân Ümâme, *et-Tecdit fi'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 40.

hastalığıdır.”³¹ Ayrıca şöyle söylemiştir: “Fitne, iki çeşittir. Birincisi şüphe fitnesidir ki bu, fitnelerin en büyüğüdür.” İkincisi de arzuların fitnesidir. Bu fitnenin varacağı yer, küfür ve nifaktır. Bu, bidat ehlinin bidatlarının mertebeleri ölçüsündeki fitnesidir. Bidat ehlinin hepsi, kendilerine hakkın batıla ve hidayetin dalalete karışık geldiği şüphe fitneleri sebebiyle bidatler çıkarmışlardır.³²

2. İlahi Vahyin Metinlerini İnceleme, Düşünme ve Anlama Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

Bu ihtiyaç, Allah’ın muradını, hükümlerini bilmek; değerleri ve değerlerin üzerine bina edilecek kuralları elde etmek, insanın günlük hayatına tatbik etmek, vahyin ve pratik hayatın problemlerini anlamak, incelemek ve vahiy ve şer’î kaideler ışığında değişikliklerini zapt altına almak içindir. Allah Teâlâ bu hususta “Öğüt alsınlar diye biz, insan için bu Kur’ân’da her türlü misali verdik.”³³ ve “Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinde kilitler mi var?”³⁴ buyurmuştur.

3. Bireysel ve Toplumsal Hayat Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

Bu ihtiyaç, hayatın hareketinin esası olan, Allah’ın değişmez kanunları üzerine kurulduğu sabit kanunları bilmek içindir. Bu hususta Allah Teâlâ “Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar geçmiştir. Yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün”³⁵ ve “Allah’ın daha öncekiler hakkındaki kanunu budur, Allah’ın kanununda bir değişiklik bulamazsın”³⁶ buyurmuştur.

4. Mevcûdâtı ve İçinde Meydana Gelen Olayların Tezahürleriyle Tabiat Hakkında İnceleme, Düşünme ve Araştırma Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

Bu tecdîd ihtiyacı, insanın dünya ve ahiretinde hayır ve menfaati sağlayan şeyleri ortaya çıkarmak içindir.

5. Allah’a Davet, Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i ani’l-Münker, İnsanların Şeriata Bağlanmasına Vesileler Edinme, Gidişattaki Bozulmayı İslah ve İslâm’a Muhalif Olan Durum ve Yönelişi Ortaya Çıkarma Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

³¹ İbn Kayyim el-Cevzî, *Miftâhu Dari’s-Saade ve Menşûru Velâyeti’l-İlm ve’l-İdâre*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyyi, Beyrut 1416, I, s. 114.

³² İbn Kayyim el-Cevzî, *İğâsetü’l-Lehfân Min Masâyidi’ş-Şeytân*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1987, II, s. 239.

³³ Zümer 39/27.

³⁴ Muhammed 47/24.

³⁵ Âl-i İmrân 3/137.

³⁶ Ahzâb 33/62.

Bu, yaşayanın bir delil üzere yaşaması ve helak olanın da bir delil üzere helak olması içindir. Peygamberlerin görevlerinden birisi de hak ile karışmaması için dalalet yolunu keşfetmektir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diliyle Kur'ân'da "Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz. Yoldan çıkmışların emrine uymayınız. Onlar yeryüzünde bozgunculuk yaparlar, onun ıslahına çalışmazlar."³⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

6. İdare ve Siyaset Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

Bu tecdîd, İslâm prensipleri ışığında İslâm devletinin kanunlarını koymak ve iç düzenlemelerini yapmak; dış ilişkilerini ve devletlerarası konumunu şer'î kurallara göre belirlemek ve şer'î maslahatı gerçekleştirecek siyasi atmosferle yükselme konusunda her dönemde maddi ve beşeri imkânları kullanmakla olur.³⁸

7. İktisat Alanında Tecdîde Duyulan İhtiyaç

Bu ihtiyaç da İslâm dünyasındaki ekonomik durumları dikkatli bir şekilde teşhis etmekle, İslâm dünyasında sorunlu bölgelerde doğru çözümü bildirmekle, İslâm âleminin boğucu ekonomik krizlerinden çıkmasıyla, ekonomik ve mali yönü ilgilendiren çağdaş gereksinimlerin her biri için şer'î hükümler çıkarmakla olur. Bütün bunlar, İslâm dünyasının ekonomisini İslâm prensipleri üzerine ikame etmek ve doğru bir şekilde yönlendirmek içindir.

III. İslâm Düşüncesinde Tecdîdin Prensipleri

Tecditin makbul ve İslâm ümmetinin inşasında kuvvetli bir temel olması için sağlam esaslardan ortaya çıkması ve her zaman ve mekânda, Müslümanın düşünce hareketini zapt altına alan İslâm usûlü ilkelerini ve genel maksatlarını doğru bir şekilde anlama üzerine kurulu, sahih prensiplere dayanması gerekir. Bu prensipler şunlardır:

Birincisi: Birbirine karışmaması için İslâm ve İslâm düşüncesini birbirinden ayırmak. İstilah olarak İslâm -daha önce de geçtiği üzere- Arabî peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilke ve yöntemlerini getirdiği dinin kendisidir. Bu dinin mukabili, tahrif edilmelerinden sonra Yahudilik ve Hıristiyanlık olarak bilinen dinler ve bunların dışındaki doğu dinleridir. Sosyalizm gibi beşeri ideolojiler de bu şekildedir.³⁹ İslâm, "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin

³⁷ Şuarâ 150/152; Bkz. ez-Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 209; *et-Tecditü fi'l-İslâm-li'l-Münteda el-İslâmî*, s. 49.

³⁸ Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 209.

³⁹ ez-Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 12.

için din olarak İslâm'ı seçtim."⁴⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi Allah'ın, kulları için seçtiği dindir. Yine İslâm, "O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir"⁴¹ ayetinde belirtildiği üzere hidayettir ve hak dindir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Size iki şey bıraktım. Bu ikisine sıkı sarıldığınız müddetçe, doğru yoldan ayrılmazsınız. Bunlar; Allah'ın Kitabı ve Nebî'sinin sünnetidir."⁴² buyurmuştur:

Müslüman âlimler nezdinde bu terim, Hz. Muhammed'e nübüvvetin verilmesinden sonra, özellikle iman ve onun getirdiği dine tabi olma hususunda, Allah'a teslim olmanın hakikatini ifade eder. Ancak İslâm -şariatlarının farklılığına rağmen bütün peygamberlerin ve kendilerine tabi olanların dinidir.⁴³ Allah Teâlâ bu hususta, bir ayet-i kerimede "Şüphesiz ki Allah katında din ancak İslâm'dır"⁴⁴ buyurmuştur.

Fikir alanında İslâm, Rasûlullah'ın Rabbi'nden getirdiği Kitap ve sünnette bulunan öğretilerdir. Kitap ve Rasûlullah'tan (s.a.v.) gelen sahih sünnet, hatadan münezzehtir. Çünkü bu ikisi, doğrudan her şeyden haberdar olan ve her şeyi bilen Allah'ın ilmindendir; zaman ve mekândan da etkilenmez. Aynı şekilde, muhtelif dönemlerde ortaya çıkan herhangi bir fikir -oluşumunda ve şekillenmesinde etkili olan çevresel şartlar ve bağlı olduğu olaylar düzeyinde değildirlir.

İslâm düşüncesi ise Kur'ân ve sünnet üzerine inşa edilen fikir ve -Kur'ân ve sünnetin ruhuna uygun olarak- onlardan, beşer aklı ile çıkarılan hükümdür. Zira bu fikrin hareket motoru, yaratılmış olan insanın yetilerinden bir yeti ve zaman ve mekânla sınırlı olan beşer aklıdır. Onun hareketine etkileyen pek çok etken vardır. İnsanın eylemlerinden birisi de düşünmesidir. İslâm düşüncesi, değişen maddî olaylardan ve sahibinin yaşadığı zamandaki fikrî seviyeden etkilenir. Kudreti de sahibininki ile sınırlıdır. Bundan dolayı hataya düşmekten masum değildir. Kusur ve hata burada, bu fikrin dayanağı olan vahyin esaslarına değil, düşünceleri ortaya çıkaran sınırlı akla aittir.⁴⁵

⁴⁰ Mâide 5/3.

⁴¹ Saff 61/9.

⁴² İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, "en-Nehyü ani'l-kavli bil-kader", No: 1619, s. 648; Albânî, *Sahihu'l-Câmi's-Sagîr*, No: 2934; Albânî bu hadisile ilgili Mişkâtü'l-mesâbih'da şöyle söylemiştir: "Bu hadis mu'daldır. Ancak İbn Abbas'ın hadisinde hasen senetle rivayet edildiğine dair şahit vardır. Hadisi Hâkim tahric etmiş ve Ebû Hureyre'nin hadisinden rivayet etmiştir., I, s. 66.

⁴³ Zindî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 12.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/19.

⁴⁵ Zindî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 17.

Öyleyse İslâm düşüncesi bizzat İslâm'ın kendisi değildir. Çünkü İslâm'ı oluşturan Kur'ân ve sünnetin, kaynaklık bakımından, ilahî oluşu sabit bir husustur. Bu nedenle İslâmiyet'in bizzat masum oluşu, bu fikre ait değildir ve bu fikirle karıştırılmamalıdır. Çünkü ikisini birbirine karıştırmak, beşerî fikrin ilahî vahye karışmasına yol açar. Bu karışıklık, oldukça tehlikeli neticelere götüren şüphelere sebep olmuştur. Şöyle ki; İslâm'ı açıklamak için öne sürülen beşerî fikirler, bizzat İslâm'a mal edilmiş; bu da İslâm medeniyetinin seyrini engellemekle sonuçlanmıştır. En tehlikeli şeylerden birisi, beşerî düşüncenin, insanın kendisiyle hesaba çekileceği mukaddes bir dine dönüşmesidir.⁴⁶ Bu durumun olumsuz neticelerinden bazıları aşağıda belirtilmiştir:

1. Büyük fesatların, dinin ilkelerine girmesi; dini kötülemesi ve İslâm toplumunda uygulanmak amacıyla gelen dinin asıl gayesinden sapıtılmasıdır.
2. İslâm düşüncesi problemlerinde ictihadın caiz olmadığı yönünde masum bir ilke olduğu iddiasıyla, ictihadın ve hareket fikrinin elinin kolunun bağlanmasıdır.⁴⁷

Bu işin bir yönüdür. Başka bir yönü de şudur: İslâm düşüncesiyle İslâm'ı birbirine karıştırmak; sapık mezhepler ve garip yönelim sahipleri tarafından, bunların “kültür” şeklinde isimlendirilmesine; sonra kaynağı ilahî olanla beşerî olan ayrımı yapmaksızın - inceleme, temize çıkarma, kabul ve körü körüne bağlanma suretiyle- bu kültüre boyun eğdirmeye geniş bir kapı açar.

İslâm düşüncesinin, bu yönleme boyun eğmesi caiz olsa bile İslâm'ın iki kaynağı olan Kitap ve sünnet ile bizzat bu yönleme boyun eğmesinin asla caiz olmayacağı insafı her akıl sahibi için aşikâr bir husustur.

Seçme ve tenkit mukabili olmadan ilahi vahyin alınması ve uygulanması gereklidir. Nefsin arzu isteklerine boyun eğdirilmesi de caiz değildir. Bu konuda Yüce Allah “*Allah ve Resulü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.*”⁴⁸ buyurmuştur. Aynı minvalde Hz.

⁴⁶ Klasik ve çağdaş İslâm düşüncesindeki birçok araştırmacı, bu hataya düşmüştür. Çünkü onlar İslâm düşüncesini İslâm'ın metinleri ve esaslarıyla karıştırmışlardır. Şu bir gerçektir ki, İslâm düşüncesi , İslâm'dan çıkar. Ancak –daha önce de geçtiği üzere- İslâm alimlerinin ve düşünürlerinin ictihâdı olmaktan öteye geçemez. Bu konudan bahsedildiğinde İslâm düşüncesi ve İslâm'ın metinleri olan kitap ve sünnet arasında kesin bir ayırım yapmak gerekir.

⁴⁷ Bkz. Muhsin Abdülhamîd, *Tecdîdü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 18-19.

⁴⁸ Ahzâb 33/36.

Peygamber (s.a.v.) de “Sizden hiçbirinizin hevası benim getirdiklerime tâbî oluncaya kadar gerçekten iman etmiş olmaz”⁴⁹ demiştir.

İkincisi: Kitap ve sünnetin naslarına uygunluk ve irtibatlı olması ve tecdite konu olan her şeyin bunlardan çıkmış olması. Bu durum, birçok şeyi gerektirir:

1. Bu dine ve kitap ve sünnette yeterli bir şekilde açıklanmış haliyle usulüne, fūrûuna, delillerine ve meselelerine tam anlamıyla iman etmek. Bu hususta Allah, “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.”⁵⁰ ve “Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”⁵¹ buyurmuştur. Bu ayetler, Hz. Peygamber’le birlikte semâvî risaletin son bulması inancını ortaya koymaktadır. Ayrıca bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisinin, “hâtemü’n-nebî” olduğunu⁵² ifade etmiştir. Bu husus, İslâm düşüncesinde tecdit hareketinin, kemale eren ve tamamlanan bu dinin çerçevesiyle sınırlı olduğunu gösterir. Tecdît -önsözde de geçtiği gibi- dinî durumun ilk geldiği gündeki hali üzerine getirilmek suretiyle olur. Bu da tecditle birlikte ortaya çıkabilecek ziyade ve noksanlaştırmayı engeller. Dinde yapılacak ziyadeleştirme veya noksanlaştırma –her ne suretle olursa olsun- batıldır ve bu yapandan kabul görmez. Bu meyanda Hz. Peygamber, “Her kim bizde olmayan yeni bir şey ihdas ederse, o merdûddur”⁵³ buyurmuştur. Çünkü yenilik adı altındaki noksanlık ve ziyadelik, zımmen Allah’ın ilmini ve takdirini bilmeye hamledilir. Buna ilaveten Hz. Peygamber’in vefatına kadar temel yapısını kazanmış olan bu dinin; kıyamete kadar insanlığa yön verme hususunda kurtuluşunu ifade eden, temel akidelerden biri olan hatm-i nübüvvet anlayışını zedeler. İnsanlığın daha fazla şeye ihtiyacı olsa Allah, elçisine bunu tebliğ etmesini ve açıklamasını emrederdi. Dinî bir ilke olarak da insanlığın bağlandığı bir şey gelecekte

⁴⁹ Nevevî, 40 Hadis; Nevevî, Kitâbü'l-Hücce’de sahih bir isnadla rivayet ettiği bu hadisin, hasen sahih olduğunu belirtmiştir; Hâfız İbn Receb, Erbaîn’de, Ebû Naîm’in, sahih olarak belirtilen bu hadisini tahric etti ve sonra hadisin illeti ile ilgili değerlendirme yaptı. Bkz, Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem, Hadis No: 41, s. 21 ve devamı; Muhakkik Ahmed Şâkir, İbn Receb’in bu değerlendirmesine mukabil şu açıklamayı yapmıştır: Bana göre bu hadisin illetli görünmesi gerçekçi değildir. Çünkü hadis sahihtir. Hâfız İbn Kesîr, *Umdetü’t-tefsîr*, III, s. 212 (Yan Not)

⁵⁰ Mâide 5/3.

⁵¹ Nahl 16/89.

⁵² Buhârî, *Sahîh, Kitâbu’l-Menâkıb*, Bâb 18, Hadis No: 3535, VI, s. 558; Müslim, *Sahîh, Kitâbu’l-Fedâil*, Bâb, 7, Hadis No, 22; *Zikru Kevnihî Hâtemü’n-Nebiyîn*, XV, s. 51.

⁵³ Buhârî, *Sahîh, Kitâbu’s-Sulh*, Bâb, 5, Hadis No: 2697, V, s. 301.

kendilerine zarar verecek olsaydı Rasûlüne bunun neshedildiğini açıklamasını emrederdi.⁵⁴

2. Kitap ve sünnetle delil getirmek ve bütün itikadî meselelerde, teşrîde ve davranışlarda ve bilinen problemlerde, kitap ve sünnetten hüküm çıkarmaktır. Bu, Kur'ân ve sünnetin Allah'tan gelen vahiy olması itibarıyla. Kur'ân ve sünnet, hata ve tutarsızlıktan berî olması bakımından, beşeriyetin delillerinden ayrı bir konumdadır. Vahiy haktır ve doğrudur; kendisine muhalif ve zıt olan her şey de batıldır.

İhtilaf durumunu Kitap ve sünnete havale etmek gerekir. Çünkü bu ikisi nur, hidayet, hikmet ve adalet meşalesi; hak ve doğruluk ölçüsüdür. Bu durum şu ayette ifadesini bulmuştur: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”*⁵⁵

3. Şerî nassa muarız olmamak; rey, algı ve kıyasla subûtu katî olan bir durumdur. Yine, her kim olursa olsun -Hakk Teâlâ'nın, *“Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁵⁶ mealindeki ayeti ile amel ederek- sözünü, Allah'ın ve Rasûlü'nün kelamı üzerine geçirmemektir.

Günümüz İslâm düşüncesinde, yenilik doğrultusunda “dinin ruhu” ve “makâsıd-ı şerîa” olarak isimlendirilen hususların nassa muarız olmadığı söylenmesi yeni ortaya çıkan bir durumdur.⁵⁷ Özellikle Şâtıbî'nin öncülüğünü yaptığı bu anlayış, İslâm alimlerinin kastettiği ve muteber şer'î delillerden saydıkları makâsıd-ı şerîadan farklı olan ve maksadı doğrudan anlatmayan boş ve genel bir manadır. Yenilikçilerin ortaya koydukları bu muarız tutum, nassın düşürülmesine yönelik hilenin veya nassı hatalı görerek nassa saldırmanın bir türüdür.

⁵⁴ Bkz. Cemâl Sultan, *Tecdidü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 63-64.

⁵⁵ Nisâ 4/59.

⁵⁶ Hucurât 49/1.

⁵⁷ Bu akımdan o çağın gelişmesine ve adımlarına uyum sağlamak için yenilik adı altında dinin kendisinde ya da keyfiyetinde, özellikle yasama ve inançla ilgili alanlarda bidate davet eden akılcı akımı kastediyorum. Bu akım sahipleri yazılarında yenilik kelimesini ve kendilerine göre anlamını çok kullanırlar. Kendi inançlarına göre amaçlarına ulaşmak ve taleplerini gerçekleştirmek adına şerî delilleri yanlış gibi gösterme hususunda ictihâd kapısını oldukça geniş tutmaya çalışırlar. Bunu da İslamiyet'in gelişmeye elverişli olduğunu, her zaman ve mekâna uyum sağlar olduğunu ispatlamak için, şerî hükümleri ya tamamen atarlar ya da hükümlerini değiştirmeye cüret ederler. Bu konuda daha fazla bilgi için *el-Mevkıfû'l-Muasıru mine'l- Menheci's-Selefi fi'l-Bilâdi'l-Arabî* isimli kitabımın 223-268. sayfalarına bkz.

Üçüncüsü: Dönemindeki âlimlerin yöntemlerinden istifade ederek, sahabeyi ve tâbiîni anlamak suretiyle doğruyu bulma çabaları. Doğru İslâmî yöntemin kurallarından birisi de Kur'ân'ın ve -sahabe ve tabiin aracılığıyla gelen- sünnetin naslarını anlamak için selef-i sâlihînin anlayışına dönüş yapmaktır. Ayrıca onları takip eden ve onlara sarılanlardan kim varsa onların sözünü alıp genel dînî problemlerde onlarla doğruyu bulmaya çalışmaktır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ve birtakım sapık eğilimlere sahip olan muarızları arasında ihtilaf arttığıında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, bu kimseleri, ümmet-i Muhammed'in en hayırlıları olan sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn oluşturduğu, ilk üç asrın ehline hakemlik yapmaya çağırır.⁵⁸ Ashâb, vahyin indiği dönemde yaşamış ve vahyin nüzulüne şahit olmuş, Allah'ın Rasûlü'nü işitmiş, işittiklerini almış, ezberlemiş ve onların gereğini yerine getirmiş, kendilerinden sonra gelen nesillere de nakletmiştir. Bu sebeple ümmetin en âlimleri, Allah'ın ve Rasûlü'nün muradını anlamışlardır. Kur'ân-ı Kerim, teşrî hususunda, onların bir kısmının görüşlerine muvafık olarak gelmiştir.⁵⁹ Onlar, Kur'ân'ın manalarının tamamını biliyorlardı. Bir kısmına kapalı gelen manalar diğerlerine kapalı değildi.

Konum bakımından sahâbeden sonra tâbiîn gelir. Tâbiîn, Kur'ân ve sünnet ilmini sahâbeden, sahâbenin Peygamber'den (s.a.v.) aldıkları gibi almıştır. Tâbiînin ilmi, muttasıl bir senetle Allah'ın Rasûlüne ulaşır. Tâbiînden sonra tebe-i tâbiîn gelir. Tebe-i tâbiîn de bu ilmi, tâbiînin sahâbeden aldığı gibi almıştır. Onların ilimleri ve anlayışları, Allah'ın Kitabı'nda ve Rasûlünün sünnetinde olduğu şekilde açık ve seçiktir.

⁵⁸ Bu konuda İbn Teymiyye'nin ideal bir akide üzerine ortaya koymuş olduğu şu sözünü misal olarak verebiliriz: “Ben selef-i sâlihîn akidesi hususunda bana bir konuda muhalefet edene üç sene mühlet veririm. Eğer bu sürede söylediğim üzerine ilk üç asırdan muhalif olan bir harf dahi ziyade ederse -ilk üç asırdaki tüm guruplar bir konuda söylediklerimi doğrulasalar bile- ben bu sözümün rücu ederim. Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâilü'l-Kübrâ*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh, Kâhire 1966, c. I, s. 417

⁵⁹ Buna Hz. Ömer'in Bedir esirlerinin öldürülmesini uygun görmesini misal olarak verebiliriz. Ayet onun kararına muvafık gelmiştir. Hz. İbrâhim'in (a.s) makamının musalla olarak kullanılmasını önermiş, ayet bu istek doğrultusunda gelmiştir. Rasulullah'ın hanımları aralarında kendisine karşı kıskançlıklarından dolayı işbirliği yapınca Hz. Ömer onlara “Eğer Allah Rasûlü sizi boşarsa umulur ki onun Rabbi ona Müslüman, mü'min kadınlardan sizin yerinize eş olarak sizden daha hayırlılarını verir” demiştir. Yine bu uyarısına uygun olarak ayet nazil olmuştur. Hz. Peygamber, Benî Kureyzâ ile ilgili Muaz'ı hakem tayin ettiğinde Sâid şöyle söyledi: “Bana göre savaşçıları öldürmelisin, çocuklarını esir almalısın, mallarına el koymalısın”. Rasulullah şöyle söylemiştir: “Onlar hakkında yedi kat semanın üzerinden gelen Allah'ın hükmü ile hüküm verdin. Mufavvada hakkında sahabe Abdullah b. Mesûd'a bir ay ihtilaf ettiklerinde o şöyle demiştir: “Eğer hata yaparsam Allah ve Rasûlü bundan uzaktırlar. O kadına emsali kendi sülalesinin kadınlarının mehri kadar verilmelidir. Ne az ne de çok. Ayrıca ona miras da düşer ve iddet beklemesi de gerekir.” Eşca kabilesinden birileri kalkıp şöyle söylediler: “Biz şahidiz ki Rasulullah bizden Vaşık kızı Bervâ diye adlandırılan bir kadına aynı senin hükmettiğin gibi hüküm verdi.” İbn Mesûd Müslüman olduktan sonra böyle bir sevinç yaşamamıştı. Bkz. İbn Kayyim el-Cevzî, *İlâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, tâlik Tâhâ Abdu'r-Raûf Sa'd, Beyrut by., Dâru'l-Ceyl, c. I, s. 18.

Dördüncüsü: İlahi vahyin kendisiyle geldiği Arap Dili'nin kurallarına bağlı kalmak. Çünkü Kur'ânî ve nebevî naslar, Arap diline ve beyanına uygun olarak gelmiştir. İşte bu, kendisiyle Allah'a kulluk yaptığımız şeydir. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette ifade edilmiştir.⁶⁰ Nassı anlamak için ortaya konan her bir faaliyet ve istidlal ameliyesinin anlatım ve manalara delalet hususunda, emir-nehiy, isbat-nefy, umum-husus ve hakikat-mecaz açısından Arap Dili'nin kurallarına, usulüne ve yöntemine göre olması gerekir. Bir kimse, ilhâm, keşf, sâdık rüya ve benzeri şeylere dayanarak nassın bâtinî bir anlamı olduğunu iddia ediyorsa o nassın zâhirî manasının yönelttiğinin dışındaki bir manaya açık bir karine ve bir delil getirmeye mecburdur. Kişi; ilhamın, keşfin ve sâdık rüyanın şerî delillerden olmadığına farkında olmalıdır. Bu nedenle, dinî meselelerde ilham, keşf ve sâdık rüyalara göre hüküm vermek caiz değildir. Bunun yanında muteber şerî delilleri değerlendirirken, onlarla muaraza etmek şöyle dursun; onlar göz ardı da edilemez. Ancak onların faydaları; müjde, uyarı ve kendileri ile teselli olmakla sınırlıdır.

Beşincisi; beşerî hayatın gerçeğini ekonomik, fikrî ve toplumsal yönleriyle iyi bir şekilde anlamak, buldukları hal üzere tasavvur etmek, Müslümanların muhtelif beldelerde karşılaştıkları yenilenen olayları bilmek ve farklı yönleriyle modern hayatı anlamak. Zira beşerî hayat, şer'î hükümleri uygulama yeridir. Bir şey üzerine hüküm vermek de onun tasavvur edilmesinde bir unsurdur.

İbn Kayyım el-Cevzî şöyle söyler: “Bir müftî veya bir hâkim, ancak şu iki şeyi anlamakla doğru hüküm verebilir. 1- Olayı anlamak ve onun üzerinde düşünmek ve vuku bulan şeyin hakikatini karine, emare ve alametlerle ilmi açıdan kapsamlı bir şekilde tespit etmek. 2- Vakıyanın gerekliliklerini anlamak. Bu, Allah'ın kitabında veya bu vakıada Rasûlünün lisanı üzerine hükmettiği Allah'ın hükmünü anlamaktır. Sonra ikisinden birisi diğerine tatbik edilir.”⁶¹

Altıncısı: Âlimlerin, müctehidde bulunmasını şart koştuğu vasıfların, müceddidde de bulunması gerektiğidir. Bu, ictihadın istenen yeniliğin türlerinden biri olması itibarıyladır. Bu şartlar aşağıdaki şekilde gerçekleşir:⁶²

⁶⁰ İbrâhîm 14/4; Şuarâ 26/192-195.

⁶¹ İbn Kayyım el-Cevzî, *İ'lâmu'l-Muvakkı'in an Rabbi'l-Âlemîn*, I, s. 87-88.

⁶² Bkz. İmâm Şafii, *er-Risâle*, s. 509-511; İbn Abdi'l-berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, II, s. 75-76; İbn Kudâme, *Ravzatu'n-Nâzir*, II, s. 401-406; et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, III, s. 576-588; İbn Kayyım el-Cevzî, *İ'lâmu'l-Muvakkı'in*, I, s. 46; Şenkîti, *Mezkûratü Usûli'l-Fıkh*, s. 311-312.

1- Hüküm kaynaklarını bilmek. Bunlar; Kitap, sünnet, icma', kıyas, istishâb ve diğer muteber delillerdir. Bu konuda itibar edilen Kitap ve sünnetten, hükümlerle alakalı olan şeyleri, nâsih-mensûhu, sebab-i nüzûlü, icma' ve ihtilaf durumlarını ve sahih-zayıf hadisi bilmek, bu kapsamdadır. 2- Makâsıd-ı şerâyı bilmek. 3- Sözü'nün kastını anlayabilecek kadar Arap Lisânı'nı bilmek. 4- Umum-husus, mutlak-mukayyedi, nass-zâhir-müevveli, mücmel-mübeyyeni, mantûk-mefhûmu, muhkem-müteşâbihi ve emir-nehyi bilmek. Delillerinden hüküm çıkarmaya güç yetirinceye kadar, hitabın maksatlarının ve lafızlarının delaletinin, kendisiyle idrak edilecek ve Kitap ve sünnetle alakalı olduğu kadarını bilmek gerekir. 5- Bütün enerji ve gayretini araştırma ve düşünmeye sarf etmek. 6- Takva ve adalet sahibi ve iyi bir özgeçmişe sahip olmak; akidesinin saflığı ve gidişatının sağlamlığı ile bilinmek.⁶³

Yedincisi: Farz namazlarının rekâtları, zekâtın verilebileceği yerler, içki, zina, kumar ve benzerlerinin haramlığı gibi hükmü kesinleşmiş ibadet ve muamelât konularında icihattan kaçınılması. İtikat alanında kesin hüküm bildiren konularda da durum bu şekildedir. Hüküm Allah'a havale etmenin gerekliliği, kâfirlerle dostluğun haram olması, insanın yeryüzündeki halifeliği, insanlar arasındaki gerçek üstünlük ölçüsünün takva olması, Allah'a kulluğun insan hayatının esası olması ve benzeri hususlar da bu gruptandır. Problemlerin ışığı altında beşeriyet gerçeğini tenkit etmek veya insana problemlerin durumunu tasvir etmek vb. durumlar bunun dışındadır.⁶⁴

Sonuç

Lütfuyla sâlih işlerin kendisiyle tamamlandığı Allah'a hamd olsun. Bu araştırmanın sonunda aşağıdaki önemli hususları vurgulamak isterim.

1- İslâm düşüncesi, insanın terakkisinde pay sahibi olan her türlü kültür ve medeniyete açılan insanî bir fikirdir. Taassup gösterilerek reddedilemez ve sunduğu bilgiler, çeşitli düzenler ve fikirlerle de daraltılamaz. Onu kabul veya ret hususundaki ölçü, kısmi bir ölçüdür. Kabul ettiği şeylerin İslâm akidesi, şer'î ahkâmı, değerleri ve ilkeleriyle uyumlu olması gerekir. Reddettiklerini de ancak bu uyumu kaybettiklerinden dolayı reddeder.

⁶³ Burada müdehitte bulunması gereken iki şarta daha dikkat çekilir: 1- İctihadında bir delile dayanması ve asla müracaat etmesi, 2- Vakıayı ve hakkında ictehad edilen nüzûl durumlarını bilmesidir. Bu iki şart daha önce tecdit kuralları ile ilgili bölümde de geçmişti.

⁶⁴ Bkz. Abdurrahman ez-Zenîdî, *Hakikatü'l-Fikri'l-İslâmî*, s. 20.

2- Tecdit çeşitli alanlarıyla ilahî bir nimet, Rabbânî bir nur ve Allah'ın mukaddes nass ve yenilenen maslahat arasında kurduğu bir köprüdür. Allah; nassın kudsietini, fikrin asaletini anlama ve tefsir noktasında, aklın hakkını; devamlılık ve gelişme noktasında da hayatın doğallığını tecditle muhafaza etmiştir. Bu durumda tecditin tamamı İslâm fikrinin şeceresi, teşrî mevhibes ve aklî görüş ile sınırlıdır.

3- İslâm düşüncesinde tecdit, hangi halde olursa olsun, çağın gerektirdikleri ve vahyin nasları arasında keyfîlik gerektirmez. Aksine o, hakikati itibarıyla, her türlü imkân, ayrıntı ve gelişmeleriyle gerçeğe açılmak; aynı zamanda şer'î nasları konuşurmak için onları kullanarak, ilmî bir yöntemle sürekli bağlantı halinde olmaktır. Bu, çağdaş hayatlarında Müslümanların ihtiyaç duydukları görüşlerini arttırmada ve ufuklar açmada bir kefiledir.

4- Şer'î nasları incelemek ve onlardan hüküm çıkarmak isteyen Müslüman âlim ve düşünürlerin taklitten kaçınmaları ve ictihâd ve tecdit ile dinine ve ümmetine hizmet etme noktasında görevlerini yerine getirmeleri gerekir.

5- Bireysel ictihâd yerine müşterek (ilmi heyetle yapılan) ictihâda yönelmek ve bu noktada, ortaya atılan mesele ve problem alanlarının her birinde uzmanlaşmış, deneyim sahibi kişilerden yardım almak gerekir. Bu madde siyaset, ekonomi, eğitim, toplumsal konular yahut diğer alanların hepsi için aynı şekilde geçerlidir.

6- İctihâd ve tecdit konusunda, teori ve pratik arasında bağ kurmak önem arz eder. Fikri çabalar, kendisinden umulan fayda gerçekleşmesi için Müslümanların karşılaştıkları olaylarda ve çağdaş hayatlarında uygulama ve gerçekleştirmeye ihtiyaç duyan nazari işlerdir.

Bu kısa araştırmada bana tanınan imkân budur. İnşallah Rabbim beni gerçeğe ve doğruya ulaştırır, niyetimi ve işlerimi sâlih eyler. Çünkü o, bu işin hem takipçisi hem de bu işte başarıyı sağlayacak olandır. Salât ve selâm Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun tüm ashabına olsun.

Kaynakça

Kur'ân'ı Kerîm

Âbâdî, Muhammed Şemsü'l-Hakk, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.

Abdu'l-Hamîd, Muhsin, *el-Mezhebü'l-İslâmî ve't-Teğyîru'l-Hadârî*, (Katar Devleti'nin *Kitâbü'l-Ümme* serisinin altıncı kitabı içinde)

Tecditü'l-Fikri'l-İslâmî, Dâru's-Sahve, Kâhire 1985.

Albânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn, *Sahihu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetühû*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1979.

Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1995, No, 599.

el-Behî, Muhammed, *el-Fikru'l-İslâmî fî Tadavvurihî*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1981.

Cevzî, İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân Min Masâyidi's-Şeytân*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1987.

Miftâhu Dâri's-Saade ve Menşûru Velâyeti'l-İlm ve'l-İdâre, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut 1995.

İ'lâmü'l-Muvakkı'în an Rabbi'l-Âlemîn, tâlik Tâhâ Abdu'r-Raûf Sa'd, Dâru'l-Ceyl,

Beyrut by.

Cezerî, İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Rasûl*, thk Abdu'l-Kâdir el-Arnâvût, Mektebetü Dâri'l-Beyân ve Mektebetü'l-Halvânî, yy. 1969.

Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistânî, *Sünen*, Ta'lik: Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire ty.

Hanbelî, Abdurrahman b. Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hüküm*, Mısır 1346.

Hâkim, *el-Müstedrek ani's-Sahîhayn*, tahk. Muhstafa Abdu'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut 1990.

Hasene, Ömer Ubeyd, *el-İctihâd li't-Tecdit Sebîlü'l-Verâseti'l-Hadâriyye*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988.

İbn Abdî'l-Berr, en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

İbn Kesîr, *Umdetü't-Tefsîr ani'l-Hâfizi'bni Kesîr*, İhtisâr ve Tahk., Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Meârif, Mısır 1957.

İbn Kudâme, *Ravzatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Menâzır*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1990.

İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*.

İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâili'l-Kübrâ*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh, Kâhire 1966.

İkbal, Muhammed, *Tecditü'l-Fikri'd-Dîniyyi fi'l-İslâm*, terc. Abbâs Mahmûd el-Akkâd, Telif ve Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme, Kâhire 1968.

İmam Mâlik b. Enes, *el-Muvattâü'l-İmâmi'l-Mâlik*, Rivayet: Yahyâ el-Leysî, haz. Ahmed Armûş, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1983.

Kardâvî, Yusuf, *min Ecli Sahvati Râşideti Tüceddidü'd-Dîne ve Tenhadü bi'd-Dîn*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Kaysî, Mervân, *Meâlimü'l-Hüdâ ilâ Fehmi'l-İslâm*.

Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Mûcizü Tecditü'd-Dîn ve İhyâuhû*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1968.

Mevkîfu'l-Muasiru mine'l- Menheci's-Selefi fi'l-Bilâdi'l-Arabî

Mu'cemü'l-Felsefi-li-Mecmei'l-Lüğati'l-Arabî.

Muhsin Abdülhamîd, *Tecdîdü'l-Fikri'l-İslâmî*.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Kâhire 1938.

Nevevî, 40 Hadis; Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem.

Sahâranfevî, Halîl Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut by.

Sahâvî, Muhammed *el-Makâsîdü'l-Hasene*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1956.

Saîd, Muhammed Rafet, *el-Asâletü ve Muâsiratü fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-İlm, Cidde 1983.

Sultan, Cemâl, *Tecdîdü'l-Fikri'l-İslâmî*.

Şafî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tahk. Ahmed Mahmûd Şâkir, Matbaatü Mustafa Albânî el-Halebî, Kâhire 1358.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kâhire 1975.

el-İ'tisâm, Mısır 1914.

Şenkîfî, *Mezkûratü Usûli'l-Fıkh*, el-Mektebetü's-Selefi, Medine ty.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min Ulûmi'l-Usûl*, thk. Sâmi el-Eserî, Matbaatü Mustafâ Albânî el-Halebî, Kâhire 1937.

Tecditü fi'l-İslâm-li'l-Münteda el-İslâmî, Londra.

Tûfî, *Şerhu Muhtasari 'r-Ravza*.

Zenîdî, Abdurrahman, *Hakikatü 'l-Fikri 'l-İslâmî*, Dâru'l-Müslim, Riyâd 1995.